

HARRAN ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ
HARRAN UNIVERSITY FACULTY OF THEOLOGY

ULUSLARARASI
MEVLÂNA VE MEVLEVÎLİK
SEMPOZYUMU

INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON MAWLANA JALAL AL-DIN RUMI
AND MAWLAWISM

Mevlâna Celaleddin Rumi'nin 800. doğum yıldönümü anısına

BİLDİRİLER
II

26–28 EKİM 2007

ŞANLIURFA

ULUSLARARASI MEVLANA VE MEVLEVİLİK SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ-II**ISBN**

978-605-89998-2-4

Düzenleyen Kuruluşlar

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Şanlıurfa Mevlevihanesi Yaşatma ve Kültür Derneği

Editörler

Prof. Dr. Abdurrahman ELMALI
Prof. Dr. Ali BAKKAL

Düzenleme Kurulu

Başkan: Prof. Dr. Abdurrahman ELMALI

Sekreteryası: Dr. Hüseyin KURT

Prof. Dr. Ali BAKKAL, Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ, Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN, Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN, Doç. Dr. Murat AKGÜNDÜZ, Yrd. Doç. Dr. Cüneyt GÖKÇE, Yrd. Doç. Dr. Harun ŞAHİN, Yrd. Doç. Dr. İ. Hakkı İNAL, Yrd. Doç. Dr. Yasin KAHYAOĞLU, Yrd. Doç. Dr. Ahmet ASLAN, Dr. Celil ABUZER, Dr. Halil ÖZCAN, Dr. Kadir PAKSOY, Dr. Veysel KASAR, Dr. Vehbi ŞAHİNALP, Okt. Kadir ALPEREN, Okt. Abdülkadir AYDIN, Okt. Mehmet OYMAK

Bilim ve Danışma Kurulu

Prof. Dr. İbrahim DÜZEN
Prof. Dr. Ethem CEBECİOĞLU
Prof. Dr. Osman TÜRER
Prof. Dr. Mustafa KARA
Prof. Dr. Abdullah ÖZBEK
Prof. Dr. Abdülhakim YÜCE
Prof. Dr. İsmail YAKIT
Prof. Dr. Ali BAKKAL
Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ
Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN

Dizgi-Tasarım

Arş. Gör. Dr. Hüseyin KURT
Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Grafik Tasarım

Öğr. Gör. Haldun ÖZBUDUN
Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Adres

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Osmanbey Kampüsü/ Şanlıurfa

BAZI DİNDARLIK TİPOLOJİLERİNE ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM: “MEVLÂNA ÖRNEĞİ”

Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ*

A. TANIM: DİN VE DİNDARLIK

Arapça bir kelime olan din, sözlükte; “örf, âdet, mezhep, itaat, tutulan ve takip edilen yol, kanun, ceza ve ödül, taklit, muhakeme, hesap, millet vb.” anlamlarda kullanılır.¹ İslam bilginlerine göre din, akıl sahiplerinin kendi irade ve istekleriyle tercih ettiği bizzat hayrolan ve peygamber tarafından tebliğ edilen şeylere götüren ilahi kurallar bütünüdür.² Bu anlamda bir bütün olarak din, insanın Allah’la, hemcinsleriyle ve varlıkla olan ilişkilerini düzenleyen değerler manzumesidir. Bundan dolayı din bireysel ve toplumsal açıdan çok geniş bir çerçevede işlev gören, insanların iç dünyalarındaki ahenk ve davranışlarının şeklini ve yönünü belirlemedeki denge sağlayıcı rolü itibarıyla, bir varoluşsal çözümleme ve hayati anlamlandırma misyonuna sahip güçlü bir olgudur.³

Allah insanla, vahiy yoluyla konuşmuştur. Vahiy, Allah’ın iradesinin söz şeklinde insana ifade edilmesidir. Dolayısıyla bu vahyin özünde, insanın Allah’la nasıl bir ilişki halinde bulunması anlatılır. Hz. Peygamber de bu ilişki biçiminin biçimsel anlamda örnekliğini ortaya koyar. Bir nevi İslam’ın toplumsal hayatta görünürlüğü peygamber uygulamasıyla gerçekleşmiştir. Bu anlamda insan Allah’a iman eder, O’na dua ve ibadet eder. Bütün bunlar insanın Allah’la olan ilişki biçimleridir. Asıl insanın dindarlığı, sosyal ilişkiler bağlamında sürdürülecek davranışlarda kendisini gösterir. Kur’an’da, anne-babaya iyilikle muamele etmek; akraba, yoksul ve yolda kalmışlara maddi yardımda bulunmak; çocukları açlık korkusuyla öldürmemek, zinaya yaklaşmamak, hayâsızlık yapmamak; haksız yere cana kıymamak, yetimlerin mallarına dokunmamak, verilen sözde durmak, ölçü ve tartıda hile yapmamak gibi emredilen hususlar, dinin sosyal ilişkilerde görünürlüğünün en önemli temel ilkeleridir.⁴ Eğer bir dindanın sosyal ilişkilerinde bir bütün olarak inanç temsil görmüyorsa, böyle bir dindarlığın iyi vasfı tartışma götürür. Kaldı ki din sadece insanın iyi ile kötüyü birbirinden ayırt etmesini değil; insanın *iyiyi eylem* haline getirmesini ve kötüden de uzaklaşmasını temel bir değer olarak kabul eder.

Öte yandan bir değerler manzumesi olarak din, sadece bireyin sosyal ilişkilerini değil; nebâtat, hayvanat ve tabiatın oluşun tüm bir varlık alanıyla ilgili ilişkilerini de düzenler. İslami bakış açısında kâinat, kevnî bir âyettir. Nebe Suresi’nin 6. âyetinde vurgulandığı gibi tabiat aynı zamanda insanın bir beşiği gibidir. Bu beşiğin temiz tutulması hayati önem taşımaktadır. Allah varlık alanında her şeyi dengeli olarak yaratmıştır. İnsanoglu, tabiatın manevi yönünü göz ardı ettiği için, tabiatı hoyratça kullanma ve sömürme adına bu dengenin firari yaşamasına sebebiyet vermektedir. Bunun en açık göstergesi, yaşadığımız tarihsel kesitte, iklimlerde meydana gelen olumsuz değişmelerdir. Rum Suresi’nin 41. âyetinde karada ve denizde bozgunculuğun ortaya çıkmasının öznesi olarak bizzat insan gösterilmektedir. İnsanlar kendi elleriyle tabiatın dengesini bozacakları, buna karşılık da belki hatalarından dönerler diye

* Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fak. e-mail: altintas@cumhuriyet.edu.tr

¹ el-İsfahânî, Ragıp, *el-Müfredât fî Garîbi’l-Kur’an*, İstanbul 1986, s.253.

² Cürçânî, Seyyid Şerif, *et-Ta’rîfât*, Kahire, 1987, s. 141.

³ Karaçoşkun, M. Doğan, “*Dini İnanç-Dini Davranış İlişkisine Soyo-Psikolojik Yaklaşımlar*”, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Samsun, 2004, Sayı:2, s. 23.

⁴ Bkz. el-İsrâ 17/23–35.

Allah'ın, yaptıklarının bir kısmının acı faturasının sonuçlarını kendilerine tattıracağından söz etmesi anlamlıdır. Yaşadığımız çağda eğer küresel ısınmadan bahsediliyorsa, çevre felaketleri söz konusu ise, dahası ekolojik dengede bir alt-üst olmalar yaşanıyorsa, tedbir alınmadığı sürece, elbette bunun acı sonuçlarını bütün bir insanlık yaşayacaktır.

Görüldüğü gibi dindarlık, sadece insanın Allah'la ilişkisi değil, âlem boyutuyla da çok yakından alakalı olan bir davranış biçimidir. Bu bağlamda *dindarlık*, insanın iman-amel temelinde ortaya koyduğu dini tutum, deneyim ve davranış biçimini, yani dini yaşantıyı veya dindarcı hayatı, inanılan dinin emir ve yasakları doğrultusunda yaşamayı ifade eden inanç, bilgi, tecrübe/duygu, ibadet, etki, organizasyon gibi boyutları olan bir olgu olarak anlaşılabilir.¹ Dindarlık olgusunda en önemli iki unsur, maneviyatın en derin bir şekilde hissedilmesi ve bunun gündelik hayatta tutum ve davranış haline dönüştürülmesidir.

Tek bir din tanımı olmadığı gibi tek bir dindarlık tanımı da yoktur. Dinler tarihi, sosyoloji, psikoloji, felsefe ve antropoloji gibi ilimler de din ve dindarlık konularıyla yakından ilgilenmişlerdir. Hatta bu disiplinler tarafından dindarlık ölçekleri geliştirilmek suretiyle farklı dindarlık tanımları yapılmıştır. Ölçek geliştirmede evrensellik ve yerellik bağlamları kadar, bireyin kişisel deneyimlerinden hareket edildiği için *'ölçü'*lar da belirleyici rol oynamıştır. Bundan dolayı dindarlık biçimleri, çeşitli şekillerde tipleştirilmiş ve bu alanda çok farklı yaklaşımlar ortaya konmuştur.²

Bilindiği gibi tarihsel süreçte Kur'an-ı Kerim nâzil olmaya başladığı zaman toplumun mevcut inanç ve dini davranışlarında meydana gelen sapmaları düzeltmekle kalmamış, yeni hükümler de ortaya koymuştur. Nasıl ki, bir ırmağın suları geçtiği yerlerde değişik toprak çeşitleriyle teması esnasında vasıflarında bir takım değişimlere uğramışsa, İslam da yayılış tarihi boyunca, gerek fetihler ve gerekse başka milletlerin örf, âdet, medeniyet ve kültürleriyle karşılaşması sonucu karşılıklı etkileşim neticesinde farklı yorum biçimlerinin gelişmesine yol açmıştır. Biz bu farklılığı, sadece din algısında değil, folklorik yapıdan tutun da giyim-kuşam, ev ve dinî yapıların mimarisinde, hatta mutfak kültüründe bile görebiliriz. Bütün bu unsurlar ve anlayışlar İslam geleneğinde, tevhid ilkesini ve naslarla tahkim edilerek belirlenmiş ibadet İslam'ını muhafaza ettiği sürece bir zenginlik kaynağı olarak görülmüştür.

İslam'da namaz, oruç, hac, zekât, kurban vb. gibi ibadetlerin yanında bu ibadetlerin zaman içerisinde toplumların örf ve adetlerine göre ortaya çıkardığı kültürel boyutlar da var olmuştur. Aslında bir dinin, dindarın hayatında görünürlüğü şekil ve mana ile birlikte onun sosyal ve kültür hayatına damgasını vurmasıyla daha çok varoluş gerçeğini perçinler. Çünkü kültürler ölmez, ırmaklar gibi başka sulara karışır ve hayatıyetini sürdürürler. *İsrailiyata* dayalı Yahudi ve Hıristiyan kültürlerin İslam kültüründe, İslam kültürünün de başka kültürlerde yaşaması gibi. Kısaca dini hayata coşkusallık katma biraz da o dinin kültürel boyutlarının ön plâna çıkmasıyla ilişkilidir.

Sosyolojik anlamda söylemek gerekirse; siyasî, sosyal, iktisadî, coğrafi, bedevî ve hadari şartlar dindarlıkların şekillenmesinde pay sahibidir. Tarih boyunca bu faktörlerden her birisi kendine özgü dindarlık tipolojilerinin oluşumunda etkili olmuştur. Müslüman toplumlarda sûfi, ahlâki, siyasî, özgürlükçü, kuralcı eksenli dindarlıkların ortaya çıkması buna örnek verilebilir. Yaşadığımız yüzyılda toplumbilimcilerin Arap Müslümanlığı, Fars Müslümanlığı ve Türk Müslümanlığı gibi kategorik değerlendirmelerde bulunmalarının temelinde sanırım yukarıda değindiğimiz düşünce yatmaktadır. Bu gerçeklikten hareketle söylemek gerekirse, dinî hayat, belli bir tarihi süreçten sonra toplumların kültürel yaşam tarzlarıyla örtüşür.

Mevlânâ, bilgeliğinin yanında bir toplumbilimci olarak da iyi bir gözlemcidir. Bu sebeple, yaşadığı çağın *'dindarlık tipolojileri'* asla, onun gözünden kaçmamıştır. Biz Mevlâna'nın ele aldığı dindarlık tipolojilerini; *samimi* ve *gayr-i samimi dindarlık* şeklinde tasnif edebiliriz. İşte *"Bazı Dindarlık Tipolojilerine Eleştirel Bir Yaklaşım: Mevlana Örneği"* adını verdiğimiz bu bildiride, Mevlâna'nın farklı dindarlık düzeylerine yönelttiği eleştiriler ve alternatif dindarlık önerleri üzerinde duracağız. Aynı zamanda bu görüşlerden hareketle, içinden geçtiğimiz dönemin sancılı dindarlık biçimlerini ıslah etmede onun engin

¹ Okumuş, Ejder, "Gösterişçi Dindarlık", Sosyal Bilimler Araştırma dergisi (SBArD), Diyarbakır, Eylül-2006, Sayı: 8, s. 174-175.

² Dindarlık tipolojileri için bkz. Okumuş, *Gösterişçi Dindarlık*, İstanbul, 2002, s. 58-63.

bakış açısı bir çıkış yolu oluşturabilir mi? sorusuna da cevap arayacağız.

B. MEVLÂNÂ'DA DİNDARLIK TİPOLOJİLERİ

1. SAMİMİ DİNDARLIK TİPOLOJİSİ

Samimi dindarlıktan maksat, bireyin, gönül ve tefekkürle sentezlediği inancını derunî anlamda içselleştirmesi, bunu tutum ve davranışlarına yansıtmak suretiyle kendisi ve çevresiyle uyumlu bir yaşam biçimi kurmuş olmasıdır. Böyle bir kimse için din Allah'a ulaşmada *amaç* haline gelmiştir. Mevlânâ, inanç ve davranış bütünlüğüne sahip bir müslümandır. Bu manada İslam'a bağlılığını daima dile getirir. O, salt, inancı sloganlaştırmaz. İnancın kanıtlarının müminin hayatında tutum ve davranış olarak yansıtılmasını ister. Dışta olan ibadetlerin ancak, içteki imana tanıklık edebileceğini dile getirir. “*Namaz, oruç ve cihad, itikadın şahitleridir*” diyen Mevlânâ'ya göre, ihşanda bulunmak, açları doyurmak, misafir davet etmek samimi bir şekilde Allah'ı sevmenin birer delilidir.¹ Görüldüğü gibi o, hem ibadet ve hem de ahlâkî ilkelere uygun hareket etmeyi inancın gerekleri olarak değerlendiriyor.

Mevlânâ, inançla davranış, özle kabuğa benzetir. Ona göre, “beyinsiz bir kafanın işi bir sonuç vermezse, kabuksuz meyve de bir sonuç vermez. Nasıl ki toprağa, herhangi bir bitkinin dış kabuğunu soyarak atarsak, ürün alamayız, ancak öz kabukla birlikte olursa bitki yeşerir.”² İşte bunun gibi, dindarın hayatında şekil ve öz birlikte bulunduğu zaman bir anlam ifade eder. Mevlânâ ‘*tobum*’ örneğiyle şunu demek istemektedir. Her dindar, zâhirin önemini bilmekle birlikte şekilden öze, satıhtan derinliğe geçmenin daha önemli olduğunu bilmelidir ve ona göre hayatında dini anlamlandırmalıdır.

İslam'da ibadet Allah rızası için yapılırsa daha çok makbul olur. İslam anlayışını bu perspektife oturtan Mevlânâ'nın düşüncesinde esas olan temel şart, başkalarına sadece “*iyilik yapmak değil, bu iyiliği Allah'a götüreceksin*”³ samimi inanç ve davranış içinde bulunmaktır. O halde samimi dindarlıkta ölçü; iman-davranış, fikir-fil, fikir-suret, şekil-mana, zâhir-bâtın işbirliğine dayanır. Nitekim Kur'an'da ibadetlerde bulunması gereken ihlâs ve samimiyet hakkında şöyle buyrulur: “*Bu hayvanların (kurban) ne etleri ve ne de kanları Allah'a ulaşacaktır. Allah'a ulaşacak olan ancak sizin O'nun için yaptığımız gösteriştense uzak amel ve ibadettir.*”⁴ Şekilden ibaret olan davranışlar, ancak ihlâs ve samimiyetle bütünleştiği takdirde kabul görür. Mevlânâ'nın samimi dindarlık anlayışına göre ibadetlerden mana boyutu göz ardı edildiği zaman beklenen netice elde edilmez.⁵

Mevlânâ, Mesnevî'de yer alan ‘Hz. Musa'nın Çobanın Müminatını Reddetmesi’ adlı hikâyesinde samimi dindarlığın ancak şekil-öz bütünlüğünde olabileceğini çok güzel anlatır: “Hz. Musa, çölde bir çobanın; “Ey kerem sahibi Allah'ım! Sana kul, kurban olayım. Çarığını dikeyim, saçını tarayayım, elbiseni yıkayayım, bitlerini kırayım, sana süt ikram edeyim, elini öpeyim, ayağını ovayım, uyuma vaktin gelince yerini silip süpüreyim. Bütün keçilerim sana kurban olsun. Bütün nağmelerim, heyheylerim senin zikrindedir Allah'ım.” Bu sözleri duyan Hz. Musa, çobanı azarlar. Yaptığı işin Allah'ı insana benzetmek olduğunu ve böyle bir itikadın, İslam'a aykırı düşüğünü söyler.”⁶ Bu söz üzerine çoban, ya Musa, ağzımı bağladın, pişmanlıktan canımı yaktın, der, başını alıp çöllere düşer. Bu sırada Hz. Musa'ya Yüce Allah'tan şu vahiy gelir:

“Kulumuzu bizden ayırdın. Sen ulaştırmaya mı geldin, yoksa ayırmaya mı? Ben herkese bir huy, bir ıstılah verdim. Ona medih olan söz, sana zemdir; ona göre baldır, sana göre zehir. Bizse temizden de münezzehiz, pisten de. Hintlilere Hintlilerin sözü medihtir, Sintlilere, Sintlilerin sözü medihtir. Onların beni tesbih etmeleriyle münezzeh, mukaddes olmam. Bu tesbih incilerini saymakla kendileri temizlenirler. Biz; dile, söze bakmayız; gönle, hale bakanz. Kalb huşu sahibiyse kalbe bakarız, isterse sözünde kulluk ve

¹ Mesnevî, *Mesnevî*, (çev. Veled İzbudak), İstanbul, 2004, V, 47 (185–190).

² Mevlânâ, *Fihri Mâfih*, (çev. Meliha Ü. Tankahya), İstanbul, 1990, s. 30.

³ Mevlânâ, *Mesnevî*, II, 76 (944).

⁴ el-Hacc 22/37.

⁵ Mevlânâ, a.g.e., II, 76, 78. (950-980).

⁶ Mesnevî, *Mevlânâ*, II, 129–130. (1720–1748).

aşâğılık olmasın. Aşıklar her nefes yanarlar. Yıkık köyden haraç, öşür alınmaz.” Bu sözleri duyan Hz. Musa, çobanı bulmak ve özür dilemek için çöllere düşer.¹

Bu öyküden anladığımız kadarıyla Mevlânâ, insanların anlayış derecelerine göre hareket etmeyi, hoşgörü fikrini elden bırakmamayı, farklılıklara tahammül göstermeyi, ayrıca, ibadetlerde şekille birlikte ihlas ve samimiyet gibi içeriğinin büyük rol oynadığını vurgulamış olur.

2. GAYR-İ SAMİMİ DİNDARLIK TİPOLOJİLERİ

Gayr-i samimi dindarlık türünde birey, dini; bilgi ve iz’ana dayalı bir kabullenmeden ziyade, hayatın bütün alanlarıyla ilgili hedeflere kavuşmak noktasında ‘yarar’ düşüncesinden hareketle, bir araç olarak görür. Mevlânâ şu beyitlerde ‘gayr-i samimi dindarlık’ örneklerini çok güzel tasvir eder.

“Yoksul ekmek için Allah der, haramdan çekinense candan, gönülden.

Eğer yoksul, söylediği sözü bilseydi gözünde ne az kalırdı, ne çok!

Ekmek isteyen yıllardır Allah der, fakat saman için Mushaf taşıyan eşeğe benzer.

Dudağındaki gönlünden doğsa, gönlünü aydınlatsaydı bedeni zerre zerre olurdu.

Şeytanın adı büyü yapmaya yarar, sen de Allah adıyla mangır elde edersin!”²

Mevlânâ eserlerinde bu tip dindarlığın farklı tezahürlerinden örneklerle bahseder ve tenkitler yönelir. Mevlânâ’nın eserlerinde gayr-i samimi dindarlık tiyolojilerinin belli başlıları şunlardır:

a. ŞEKİLPEREST DİNDARLIK

İslam’da iman ve ibadetler önce taklitle başlar. Belli bir olgunluk sürecinden sonra araştırmaya dayalı tefekkür ve bilgi aşaması izler. Eğer bu aşama sürdürülmezse şekilperest dindarlık türü olan taklit, bir düşünüş ve değersizleşmeyi beraberinde getirir. Bu sebeple Mevlânâ, öz, cevher ve içerikten yoksun, aslı ve esası bilinmeyen, içi boşaltılmış, sosyal ilişkilerinde ahlâki tutum ve davranışları eksen almayan taklide dayalı dindarlığı sorgular. Mevlânâ’ya göre “*muhakkikîle mukallit arasındaki fark, Davut’la ses arasındaki fark gibidir.*”³ Bir başka örnekte taklidin zararlı olduğunu şöyle anlatır: “Kuş sesini taklit eden avcı ile kuşun kendisi bir olur mu?”⁴ Çünkü Mevlânâ orijinallikten yanadır. Onun hedefi bu tip taklide dayalı bilgi ve davranışlardan kurtulup özü bulmak ve onun anlamına göre yaşamaktır.⁵

Mevlânâ’ya göre Müslüman, fark etme bilincine ulaşmalıdır. Bu da ancak sezgisel akıl yardımıyla olur. Taklide dayanan bir dindarlık, taassup ve dar görüşlülüğü beraberinde getirir. Böyle bir kimse, eşyanın arka planını kavrayamaz, ibadetlerin hikmet ve esasına vakıf olamaz. Mevlânâ, ileri görüşlü olmayan, varlığın hikmet ve gayesini kavramaktan yoksun, tamamen sūfililiğini taklit çerçevesinde sürdüren bir kimsenin zavallı halini şu öyküde çok güzel tasvir eder:

“Bir sufi yolculuğu sırasında gecelemek için bir tekkeye gelir, eşeğini ahıra bağlar, su verir, yem verir. Tekkede bulunan sufiler yoksul kimselerdir. Bunlar gizlice eşeği satar ve yiyecek alırlar. Yemek yerler ve semaya başlarlar. Sema sona doğru yaklaşınca hep birlikte “eşek gitti, eşek gitti!” diye tegannide bulunurlar. Misafir de onları taklit ederek; “eşek gitti, eşek gitti” şeklinde eşlik eder. Sabah olur, herkes tekkeden ayrılp gider. Misafir koşarak ahıra gider ama eşeğini bulamaz. Hizmetçiye sorar, o da yaşananları bir bir anlatır. Bunun üzerine misafir, niçin gelip de bana anlatmadın? der. Hizmetçi, kaç defa geldim sen de onlarla “eşek gitti, eşek gitti” şeklinde tempo tutuyordun. Ben de seni ârif sandım, bu işten razı herhalde dedim ve söylemekten vazgeçtim, diyor. Bunun üzerine misafir, ekmek için yüzuyu döken

¹ Mesnevi, a.g.e., II, 129-132 (1720-1773)

² Mevlânâ, Mesnevi, II, 46 (498-502).

³ Mevlânâ, a.g.e., II, 46 (493).

⁴ Mevlânâ, *Fihri Mafih*, s. 29.

⁵ Özbek, Abdullah, “*Mevlânâ ve Taassup*”, (der. N. Şimşekler, Mevlânâ’nın Düşünce Dünyasından), Konya 2004, s. 173.

bu adamları taklit ettim, yazıklar olsun bana” demekten bir şey gelmez elindin.¹

Bu hikâyede anlatılmak istenen şey, önemli olan taklit değil, yapılan eylemin farkına varmaktır. Aynı durum, ibadetler için de geçerlidir. Eğer Mevlânâ'nın dediği gibi, akli bir çaba içerisine girmek suretiyle bizzat araştırarak İslam'ı öğrenmez de ana-babadan miras olarak² devraldığımızla yetinmeye kalkarsak, gerçek anlamda İslam'ın yüceliğini ve hikmet boyutunu kavrayamayız. Dolayısıyla, İslam'ın özüne vakıf olamayacağımız için de davranışlarımızda *iyi eylem* haline getirecek bir dönüşüm yaşamamız mümkün olmaz. Şuurulu bir Müslümanlığın temeli, inancı, metodik bir şüpheye dayalı sorgulama neticesinde kuvvetli hale getirmektir. Sorumluluk bilincine ulaşmak, ancak insanın neyi, niçin yaptığını bilmesiyle mümkündür. O halde Mevlânâ'ya göre, taklide ve şekilperestliğe dayalı dindarlık bir başlangıç olabilir ama akli olgunluğa eriştikten sonra istidlâli dindarlık düzeyine çıkma yolunda gayret sarf etmek gerekir.

B.GÖSTERİŞÇİ DINDARLIK

İslami literatürde gösteriş kavramının karşılığı olarak *'riya'* kelimesi kullanılır.³ Gösterişçi dindarlık, herhangi bir kimsenin âhiret ameliyle dünya menfaati gözetmesine; iman, ibadet ve İslami ilkeleri dünyevî yararlar için âlet etmesine dayanır. Kur'an'da, gösterişçi dindarlık, ikiyüzlü olan münafıkların davranışları olarak gösterilir.⁴

Şahsiyet krizi yaşayan ve dini hayatlarında gösterişçi dindarlığı temel gaye edinen kimselerin asıl amacı, Allah'ın hoşnutluğunu değil, dünyevi ikballere ulaşmak için, insanların beğeni ve hoşnutluğunu kazanmaktır. Samimi dindar, Allah'ın emir ve buyruklarını O'nun hoşnutluğunu kazanmak için yerine getirirken, gösterişçi dindar ise, dini değerleri kişisel çıkarlarını elde etmek için kullanır. Mevlânâ, Mesnevi'sinde, her ne kadar “gösterişçi dindar olan münafık, gerçek müminlerle beraber namaza gelirse de, o, ibadet için değil, gösteriş yapmak için gelir” demek suretiyle, ‘gösteriş’in çirkin bir davranış ve tutum olduğunu dile getirmiş olur. Ona göre, bu kazançta mü'minler karda, çift karakterli bir tutum sergileyen münâfıklar ise zarardadır. Bundan dolayı insanlar arasında bile nesnel olarak mü'min kelimesinde hoşluk, münâfık kelimesinde sevimsizlik vardır.⁵ Bu durum bile, gösterişçi dindarlığın insanların tabiatında sevilmeyen bir dini tutum olduğuna delildir.

Mevlânâ, ibadetlerinde ihlas ve samimiyetten uzak, salt gösteriş yapmayı amaçlayan iki yüzlü, iki dilli kimselerin davranışlarını *'miske'* metaforuyla açıklar. Diliyle Müslüman olduğunu ifade eden gönlüyle de inkâr eden kimseyi tenine güzel koku süren, ama ruhu mecazi anlamda pis kokularla dolu kimseye benzettir. Ona göre, gösterişçi bir dindarın ibadeti, çöplükteki yeşillik ve gübrelikteki gülün durumu ne ise, onun gibidir. Nasıl ki, hiç kimse, gübrelikteki güle ilgi duymazsa, Allah da gösterişçi kimsenin dindarlığına hiç değer vermez.⁶

Mevlânâ, “*gösterişçi dindarlık*” örneği olarak Tatarları verir. Mevlânâ, “tatarlar kıyamet gününe inanıyorlar” diyen bir kimseye, “onlar yalan söylüyorlar, kendilerini Müslümanlarla bir göstermek istiyorlar” şeklinde itiraz eder. Mevlânâ, İslam âlemine yaptıkları zulümlerle büyük acı çektiren tatarların ikiyüzlülüğünü şu misalle anlatır: “Deveye nereden geliyorsun diye sormuşlar, o da hamamdan geliyorum karşılığını vermiş. Bunun üzerine ökçenden belli demişler.” Bu misalin arkasından Mevlânâ şu soruyu sorar: “Eğer onlar kıyamet gününe inanıyorlarsa, hani davranış planındaki delilleri?”⁷ Mevlânâ'ya göre Tatarlar eylemleriyle kötü davranışlar sergilemişlerdir. Dilleriyle Müslüman olduk demeleri onları temize çıkarmaya yetmemektedir. Müslümanlıklarını, davranışlarıyla da izhar etmeleri gerekir. O halde içi dışı bir olmayan kimseler her ne kadar, gösterişçi bir dindarlık sergilemiş olsalar da, onlarda samimiyet, doğruluk

¹ Mevlânâ, a.g.e., II, 47-50 (514-564).

² Bkz. Mevlânâ, *Mesnevi*, II, 47, (511).

³ İsfahânî, *el-Mi'fredât*, 305.

⁴ Bkz. en-Nisâ 4/142; el-Münafikûn 63/1-11; el-Mâûn 107/6

⁵ Krş. Mevlânâ, *Mesnevi*, I, 61, (285-293).

⁶ Bkz. Mevlânâ, a.g.e., II, 31 (268-270).

⁷ Mevlânâ, *Fihri Mâfih*, s. 102, 134.

ve inanma olmadığı için davranışlarının hiçbir yararı olmayacaktır. Zaten onlar da ahrete inanmadıkları için böyle bir beklenti içinde değildirler.¹

c. ERİŞİLMEZ DİNDARLIK

Dini hayat, farklı psikolojik seviyelerde yaşamaya elverişli bir derinliğe sahiptir. Dini tecrübeler üzerinde yoğunlaşan sistemli uygulamalar sonucu köklü bir değişime uğrayan şuur ve benlik yapısı ile bir kısım insanların kişilik yapısı, diğer dindar insanlara göre önemli bir farklılık gösterir.² Bu dindarlık tiyolojilerinden birisi de mistik mizaç ve kişiliğe sahip olan kimselerdir. Duygu ve heyecan hayatı onlarda en üst seviyededir. Coşkun ve taşkın bir dini hayat yaşarlar.³ Salt sezgi ve murakabeye dayanmak suretiyle *arifane bir dindarlık* ortaya koyan sûfilerin hayatı, standart bir dindarlığın farklı düzeyini teşkil eder. Herkesin mizacı ve karakteri dindarlık düzeyleri noktasında değişir. Bireysel bir tecrübeye dayanan ‘mistik’ hayat tarzı, herkes için modellenmesi mümkün olmayabilir.

Mevlânâ, aşırı ve pasif dindarlık anlayışlarına eleştirel yaklaşmıştır. O, daima dindarlarda ‘denge ve ölçülülüğü’ öne çıkarmıştır. Bu konuda erişilmez ve sözden ibaret olan dindarlık anlayışlarını *kâfirle Müslüman diyalogu* öyküsüyle dile getirir. Erişilmez dindarlık örneğini ünlü sûfi Bayezid-i Bestamî üzerinden yapar.

Mevlânâ’nın söylencesine göre “Bâyezid-i Bestamî zamanında bir kafir vardır. Bir müslüman ona, ihtidâ ederek İslam’a girmesini tavsiye eder. Bunun üzerine kâfir, “eğer kendisine rol model olarak Bâyezid-i Bestamî’nin Müslümanlığı sunuluyorsa, ben onun Müslümanlığına güç yetiremem” der. Ama Bâyezid’in de iyi bir Müslüman olduğuna inandığını söyler.”⁴

Bu hikâyeden anladığımız kadıyla Mevlânâ, insanları erişilmez bir dindarlığa değil, ölçülü ve yaşanılır bir dindarlığa çağırarak gerektiği üzerinde durur. Belki Bayezid’in dindarlığı üst düzey bir tecrübe biçimi olabilir. Mizaç farklılığından dolayı Bayezid-i Bestamî gibilerin zühde dayalı dindarlık türü, umuma cazip bir dindarlık olarak görülemeyebilir. Aslında Mevlânâ, verdiği örnek olaydan sûfi dindarlardan öte, dinde aşırılığın olumsuzluklara yol açabileceğine işaret ederek, İslam’ın kolaylık dini olduğunu, dolayısıyla zorlaştırmamak gerektiğini vurgulamaya çalışıyor.

Her dönemde mizaç ve kişilik farklılığından dolayı dinde aşırı tutum ve davranışlar içerisine giren kimseler bulunmuştur. Nitekim Hz. Peygamber döneminde münferit de olsa, bu tür dindarlıklar sergilenmiştir. Meselâ, Hz. Peygamber günlük olarak kıldığı beş vakit namazın yanında, gecenin sonunda birkaç rek’at daha namaz kılardı. Kurumlaşmış tasavvuf anlayışının yaygınlaştığı dönemlerde züht hayatını seçmiş bazı dindarlar, nâfile olan gece namazlarının miktarını Rasulullah’ın öğrettiği miktarın dışına çıkararak, bütün geceyi ibadetle geçirmeye başlarlar. Yine Hz. Peygamber Ramazan orucunun yanında her ayın birkaç gününde (pazartesi, perşembe gibi) oruç tutardı. Bu uygulamayla yetinmeyen yine bazı kimseler dindarlık adına peygamberin bu ölçülü uygulamasını bırakarak hiç ara vermeden visal orucu tutmayı farz hükmüne çıkarmışlardı.⁵ Hâlbuki Hz. Peygamber ailelerini ihmal ederek bütün geceyi namazla ve bütün gündüzleri oruçla geçiren kimselerin dindarlığını aşırı bulup tasvip etmemiş, *ben hem oruç tutarım hem de yerim, hem ibadet ederim, hem de uyurum, kadınlarla da evlenirim. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir*⁶ buyurmak suretiyle yaşanılır bir din anlayışının çerçevesini çizmiştir. Çünkü Allah, dinde ölçüyü kaçıranları sevmez.⁷

Gündelik hayatta bazı İslam büyüklerinin dini hayatlarıyla ilgili menkıbelerinden hareketle yaşanması güç dindarlık tecrübeleri aktarılmaktadır. Bu menkıbeleri dinleyen birçok kişi, bir iç çekerek, *“ne yaşamışlar*

¹ Mevlânâ, a.g.e., s. 118.

² Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, Ankara 1993, s. 313.

³ Hökelekli, a.g.e., s. 343.

⁴ Mevlânâ, *Mesnevi*, V, 283 (3356–3362).

⁵ Krş. Seyyid Alizâde, *Şerhu Şir’ati’l-İslâm*, Beyrut, ts., s. 9.

⁶ Bkz. Buhari, *Sabih*, “Nikah” 1; Müslim, *Sabih*, “Nikah” 5.

⁷ Bkz. el-A’raf 7/55.

be!” der ve arkasından bizim onlar gibi yaşamamızın mümkün olmadığını söyler. İşte Mevlânâ da böylesi olağanüstülüklerle süslenmiş ve tamamen insan gücünü zorlayan menkıbelerle örülü dindarlık tarzlarının topluma model olarak sunumunun olumsuzluklara yol açacağını dile getiriyor. Çünkü bir topluda ‘dini otorite’ fikri hâkim olmaya başlar ve bazı insanlar aşılmaz ve erişilmez şahsiyetler olarak sunulursa orada donuklaşma ve tıkanmalar baş gösterir. Bu da hem İslam’ı ve hem de Müslümanları tarih dışı kalmaya iter. Onun için keramete ve olağanüstülüklerle dayalı bir İslam sunumundan ziyade istikameti hedef alan ve yaşanabilir bir İslam yorumunu sunmak daha gerçekçi bir tutumdur.

d. TEMSİLE DAYALI OLMAYAN DINDARLIK

İslam’a giriş, Allah’tan gelen vahyi dil ile söyleyip gönülden kabul etmekle başlar. Bunun adına ‘iman’ diyoruz. Böyle bir kimse İslam nazarında ‘dindar’dır. Dindarlık bir yere ait olma duygusu ise, iman, bireyin gündelik yaşamını dönüştürecek ‘eylem’ bütünlüğüne sahip olmalıdır. Sadece dilde ve sözde kalmamalı, “*dindar olmam bana neyi gerektiriyor?*” sorusu da anlaşılandırılmalıdır. Yoksa Necip Fazıl’ın ‘*kafe kâğıdı Müslümanlığı*’ dediği dindarlıktan öte geçemeyiz. Eğer dindarlığımız *iyiyi eylem* haline getirme ve *kötüden de kaçınma* şeklinde tezahür ederek hayatımızı dönüştürmüyorsa, böyle bir dindarlığın insanlar üzerinde olumlu izlenim bırakması mümkün değildir. Bu sebeple Mevlânâ “*kaafir-Müslüman*” diyalogunda, kâfirin kendisine Müslüman ol tavsiyesinde bulunan bir Müslüman’a: “*Sizin imanınıza ne eğilimim var ne de arzum. Hidâyete yönelmek isteyen yüzlerce insan, sizin dindışı tutum ve davranışlarınızı gördüğü zaman, girmek istediği dinden de soğur. Çünkü o, sizin imanınızda mana değil, sadece ad, isim görür. Zaten sizin gönünüz çöleşmiş. Nasıl olur da imanın semerelerini vermeyen bir gönle, çöle, kurtuluş yeri denebilir?*”¹ demek suretiyle temsilsiz bir dindarlığın sorunlu oluşuna değinir. Bu sebeple Mevlânâ, “Allah’ın varlığına ve birliğine inandım” demekle kalınmamasını, mutlaka dindarın sosyal hayatla ilgili ilişkilerinde “ahlâki” ilkeleri eksen alan; iman-amel bütünlüğünü sağlamış bir dindarlık örneği sergilemesi gerektiğine değinir. Eğer böyle olursa, insanların eğilimi İslam’a yönelir, aksi bir tutum olursa, o zaman da İslam’dan uzaklaşmalar baş gösterir.²

Sonuç

Mevlânâ’nın bazı dindarlık tipolojilerine yönelttiği tenkitlerin yer aldığı bu çalışmada bir sosyal ilişki biçimi olarak hem samimi ve hem de gayr-i samimi dindarlık tipolojilerinin bütün toplumsal yapılarda var olabileceğini söylemek mümkündür.

Mevlânâ’nın düşüncesine göre gayr-i samimi dindarlık tipolojileri hastalıklı bir durumdur. Bu sebeple iyiyi ve güzeli eylem haline getirmek suretiyle kötünün düzeltilmesi için çaba gösterilmelidir.

“*Güzel ahlaktan ibaret*” olan dinimiz, önce bilgi düzeyinde öğrenilmeli, sonra öğrendiklerimiz bizzat bireysel ve toplumsal ilişkilerde davranış tarzı haline getirilmeli, sonra da çevremize iyi örnek olmalıyız. Mevlânâ’ya göre gündelik yaşamda temsile dayalı dindarlık, sözlü bildiriye dayalı dindarlıktan daha etkilidir. Özellikle Böyle bir etkinin gücü, doğrudan dindarlık tipolojilerinin şekil ve öz bütünlüğüyle doğrusal orantılıdır.

Mevlânâ’nın ortaya koyduğu dengeli ve ölçülü dindarlık tipolojisi, yaşadığımız modern zamanlarda temsil imkanı bulursa, İslam bir câzibe merkezi oluşturabilir. Burada bütün bir dünyada dinlerin yükseliş trendi artarken, dindarlıklarımızın ne oranda artış gösterdiği ya da göstermediği büyük anlam ifade etmektedir. Önemli olan dindar olmakla övünmek değil, dindarlığımızı ne ölçüde geliştirdiğimizdir.

¹ Mevlânâ, *Mesnevi*, V, 283–84. (3363–3366).

² Gölpinarlı, Abdülbaki, *Mesnevi Tercemesi ve Şerhi*, İstanbul, 1984, V, 302.